

Borgulya Zoltán

Utolsó esély a reintegrációhoz – börtönoktatás az EU-ban

Hasonló címmel szakmai konferenciát rendezett ez év május 28-án Dunaújvárosban, a helyi főiskola tanácstermében a Human-Pszicho 2002 Kht. A szakmai tanácskozás aktualitását azok a kérdések adták, hogy az európai integráció, illetve uniós csatlakozásunk számos előnyén, illetve lehetőségén túl milyen kötelezettségeink, feladataink vannak az oktatás, képzés, nevelés terén a büntetés-végrehajtásban, valamint melyek azok a célok, amelyek elérésével jelentős mértékben javítanánk a társadalmi reintegrációs törekvéseink hatékonyságát. Azt, hogy valóban esélyt tudjunk biztosítani azon populáció számára a társadalmi felemelkedéshez, amelynek tagjai jelenleg ugyan még fogvatartottak, szabadságvesztésüket töltik, de szabadulásukat követően képesek legyenek társadalmunk aktív tagjaivá válni, illetve minél nagyobb arányban rendelkezzenek olyan, a mai gazdaság számára kompatibilis képzettséggel, szakmai tudással, amely egyfajta biztosítékot ad ennek az integrációs folyamat sikeréhez.

Köztudott, hogy a társadalmi felemelkedés elengedhetetlen feltétele a tudás, azon szakmai ismeretek elsajátítása, amelyek szervesen illeszkednek a mai modern gazdasági struktúrához. Természetesen az oktatásban, képzésben való részvétel szakmai ismeretanyagán túl nem elhanyagolható hozadék az általános műveltség megalapozása, fejlesztése, a teljesítmény-orientáció javítása, a nevelői hatás, az erkölcsi tartalmak közvetítése mint személyiségfejlesztő és személyiség-rekonstrukciós törekvés.

A szervező Humán-Pszicho 2002 Kht. által működtetett Pannon Integrációs Általános, Szakközép és Szakiskola felvállalta ezt a feladatot, azaz a büntetés-végrehajtás falain belül élők oktatását, képzését. Jelenleg több intézetben közel 400 felnőtt tanulót oktatnak az iskola pedagógusai, akik vállalták, hogy a börtönben is végzik hivatásukat, esetenként írni-olvasni-számolni, illetve az alpműveltség elsajátítására tanítják az életkor tekintetében már egyáltalán nem iskoláskorú diákokat, más alkalmakkor pedig a szakmai tudás átadásán fáradoznak a fogvatartotti társadalomban.

De miben is rejlik a büntetés-végrehajtási oktatás fő specifikuma, mennyiben tér el ez a pedagógiai tevékenység a hétköznapi értelemben vett felnőttoktatástól? Először is: a börtöntársadalomból kikerülő diákok között jóval nagyobb arányban vannak jelen antiszociális magatartású, illetve disszociális személyiségzavarral rendelkező személyek, de a különböző részképesség-zavarok következtében lemorzsolódott felnőttek aránya is jóval magasabb a börtönoktatásban a hagyományos felnőttoktatáshoz, -képzéshez viszonyítva.

A bűnelkövető személy köznapi értelemben a társadalom ártó ellensége. Ne felejtjük el azonban azt a tényt, hogy mindenki, aki ma veszélyes ember, tegnap veszélyeztetett volt. A kriminalitás tulajdonképpen csak harmadik, legsúlyosabb foka, szakasza egy egyre súlyosbodó folyamatnak, melynek az első lépcsője a veszélyeztetettség. Bár ennek a folyamatnak mi már csak az utolsó harmadába tudunk beavatkozni, de a kriminális személyiségzavarokhoz hasonlóan a további romlást, a neurotikus deviációkat elsősorban megelőzni kell.

Az érzelmi depriváció helyett szülői szeretetet adni nem tudunk, de törődést, odafigyelést igen. Az oktató-nevelő munkában nekünk mind a két alkotóelemre egyformán nagy hangsúlyt kell fektetnünk, hiszen a tanároknak, nevelőknek a verbalitás, a kommunikáció különböző eszközeivel kell egy újfajta gondolkodásmódot, szemléletet bevinnie a börtönök zárt és sivár világába. A személyesség, a hitelesség erejével kell emberközelivé tenni ezt az új alternatívát, a tudást, mint lehetőséget a kitorésre.

György Júlia véleménye szerint az esetek jelentékeny hányadában már 3-6 év között jelen vannak és kimutathatók azok a környezeti ártalmak, melyek a fejlődési zavarokat előidézhetik. S ezek azok az emocionális indíttatású fejlődési zavarok, amelyeket nekünk kezelnünk kell ahhoz, hogy tanulóink képezhetővé váljanak. Az érzelmileg labilis személyek például nehezen képesek elviselni a tartós monotóniát, ezért a tanórai munkáltatásuk speciális felkészültséget kíván a pedagógusoktól, de mindenekelőtt toleranciát, türelmet, ami nélkül nem lehet ezt a hivatást gyakorolni.

A szakmai szemléletben a prevenció, a korrekció, illetve a rehabilitáció szerves egységet kell, hogy képezzen a sikeres pedagógiai tevékenység, munka érdekében. A kriminális személyiségzavarokhoz hasonlóan a neurotikus deviációkat is elsősorban megelőzni kell. Mind a prevenció, mind a beavatkozás, mind az utógondozás szempontjából érvényes és irányadó az a gondolat, mely szerint: ha a körülmények formálják az embert, akkor a körülményeket kell emberissé tenni, formálni.

A kriminális irányú személyiségfejlődés gyökere mindig az érzelmi élet zavariban, a szülővel, a környezettel való diszharmóniában található meg. Egyes kutatások szerint az esetek egy jelentős részénél már 0-3-ig, s még inkább 3-6 év között jelen vannak és kimutathatók azok a környezeti, ún. milliő-ártalmak, melyek a fejlődési zavarokat típusosan előidézhetik. Ezek azok a pszichikai-fejlődési zavarok, melyeket nekünk kerülnünk kell ahhoz, hogy a személy, a személyek képezhetővé váljanak.

Az antiszociális személyiséget főképp affektív [érzelmi indulati] élet jellemzi, az, hogy reakciómódjai infantilis szinten fixálódtak, rögzültek, hogy agresszív feszültségét nem képes valamilyen szublimált, szocializált formában feldolgozni. Ezen az egyéneken nem képesek elviselni a tartós emocionális feszültséget: nem képesek a késleltetésre, vágyaikat azonnal ki akarják elégíteni, az őket erő ingerekre azonnal válaszreakciókat adnak. Képtelenek várni, nagyon nehezen tudják az ok-

tatási folyamatban a tartós monotóniát tolerálni (az iskolaérettség egyik kritériuma, hogy a tanuló bírja ki a tartós pszichikus feszültség állapotát).

Ennek fő okát szintén a gyermekkorban, azon belül is a családi mikromillióban kereshetjük. A kriminális személyiségstruktúra kialakulásának háttérében gyakran tapasztalhatjuk, hogy a családokban alig van kényszer, külső késztetés, inkább modellek vannak, viszonyítási személyek, akiket a gyerek követ, utánoz. Esetükben a nevelés, a személyiségformálás csak nagyon ritkán tudatos. Nem törekszenek az ingerületgátlás egyensúlyának kialakítására, néha módszereik is szélsőségesek. A verbalitás helyett nevelésük praktikus, gyakorlatias, bár e tekintetben is az egyszerű cselekvési, tevékenységi formákat részesítik előnyben.

A szeretet (amennyiben beszélhetünk róla) az ilyen családokban nem szab feltevéleket, mintha a család rendező elve a szimmetria és az emancipáció lenne. A gyermekek vágyait kevés fékezéssel elégitik ki, nem igazán szigorú a napszakok ritmusa, az életciklusokhoz igazodó időperspektíva, így a rendszerességre való törekvés sem alakul ki igazán a fejlődés során. Következésképpen a szocializálódó gyermek már életének első éveitől kezdve jóval kisebb figyelmet fordít a tervezésnek, mint a hasonló korú társai. Igen súlyos következményei lehetnek a szubkulturális sajátosságoknak, amelyek az ilyen szülők, az antiszociális viselkedésű családok nevelési stílusa következtében beépülnek a fejlődő gyermek pszichéjébe, lelki világába. Feltételezhető, hogy az ilyen környezetben élő fiatalok, iskoláskorú gyermekek nem képesek előre elgondolni viselkedésük következményeit.

A tanulás kapcsolatos nehézségek jelentős hányada ugyancsak a fentiekre vezethető vissza, hiszen a tanulás ritkán jár azonnal felhasználható tudással, produktummal. A tanulás csak a jövőben, olykor csak az igen távoli jövőben hozhat kézzel fogható eredményeket a tanuló számára, ami jelentősen csökkenti a tudás megszerzésére irányuló vágy belső motivációját, az ebben való részvétel jelentőségét.

Sok esetben tapasztalható, hogy a kora gyermekkorban rendkívül fontos játékok, eszközök hiánya számos, a gyermek értelmi és érzelmi fejlődésének szempontjából kulcsfontosságú következménnyel járhat, mely kedvezőtlen irányba terelheti a pszicho-szociális fejlődés irányát. Nem alakul ki az általános megfelelő attitűd a tárgyi környezet iránt, eltorzul a tárgyról kialakult kép, hátrányt szenved az egyéb tanulási folyamatok elsajátítása. Nagymértékben fokozódik a társas tevékenység olyan formáinak jelentősége, amelyek elősegítik az antiszociális, elsősorban az agresszív viselkedési formák kifejlődését. Nem fejlődik ki kellően a célirányos finom mozgás, a tárgyakkal való bánásmód, ami megnehezíti az írás alapelemeinek elsajátítását.

Lassul az értelmi fejlődés, nehezebbé válik az iskolai tanulmányok megkezdése. Hiányoznak azok a tanulást elősegítő pozitív érzelmek, amelyek a játékfolyamat természetesen megjelenő kísérő jelenségei. Persze részletes elemzés nélkül is feltételezhető, hogy a tárgyi tényezők hiánya másodlagos a koordinális, szociális környezeti tényezők negatív hatásához, következményeihez viszonyítva. Azonban vitathatatlan a tárgyi környezet hiányosságából fakadó hatás káros, amely hátrál-

tatja a tanulás fejlődésben gyakorolt szerepét, csökkenti annak pozitív hatótényezőit.

Az antiszociális, kriminális felnőtt személyek infantilis vonása a fokozott opozíciós igény, az örökös szembenállás, az alkalmazkodási képtelenség. A legtöbb bűnelkövető személy épp ezen adaptációs problémák miatt nem végezte el az általános iskolát, nem sajátította el az alpműveltség legegyszerűbb követelményeit sem, illetve még az elején kimaradt e tanintézményből hiperaktivitása, magatartása, illetve viselkedészavara miatt.

A börtönben történő felnőttoktatás, elítéltoktatás során feltétlenül figyelembe kell vennünk azt a pedagógiai, pszichológiai törvényszerűséget, hogy a prevenció, a rehabilitáció és az utógondozás szerves egységet kell, hogy alkosson az adott egyén, fogvatartott mentális egészsége, képezhetősége, valamint a tudás gyakorlatra történő átvihetősége érdekében. Az fogvatartottak oktatásának első szakaszában a szintre hozó, előkészítő program megvalósítása történik, amelynek keretében speciális gyógypedagógiai, pszicho-gyógypedagógiai eszközök bevonásával kell a tanulók készségeit, képességeit felmérni, esetlegesen a zavarokat, az akadályozó tényezőket kiszűrni, illetve korrigálni.

Mindenképpen szükséges, ha van, az intelligencia-deficit mértékét megállapítanunk, és ha szükséges, differenciáltan, egyénre szabottan a korrekciót, a felzárkóztatást segítő speciális feladatokat előkészíteni, hiszen a képzés eredményessége érdekében elengedhetetlen egy szint, amely az oktatás sikerességét garantálja.

A börtönoktatásban résztvevő tanulók, felnőttek figyelme rendkívül nehezen rögzíthető, flexibilis, nagymérvű pontatlanság tapasztalható a figyelemkoncentrációban. E téren jelentős zavarok figyelhetők meg, amelyek hátráltatják a bevésést, a hosszú távú memorizálást, tehát az elsajátított tudás kevés hányadát képesek átvenni a gyakorlatba. A személyiségfejlődés kriminális, disszociális típusú zavarának fő jellemzője a túlnyomórészt beilleszkedési, alkalmazkodási, viselkedési és teljesítményzavarokkal megjelenő érzelmi-akarati funkciók részleges, illetve súlyos mértékű károsodása.

Az oktatás-nevelés, a rehabilitációs és pedagógiai tevékenység során tehát feltétlenül számolni kell az érzelmi (emocionális) élet labilitásával, az emocionális funkciók sérülésével, az akarati tényezők hibás működésével, a személyek többségénél pedig a szocializáció, illetve perszonalizáció olyan hibáival, amelyek a normaképződés folyamatát befolyásolják, minek következtében az egyén disszociális fejlődési irányba tér el. Tehát a pedagógiai munka során ennek korrekciójára is gondolni kell.

A teljesítmény- és viselkedészavarok okaként az esetek döntő többségében a károsító tényezők szűkebb családi, társadalmi környezetben ható pszichológiai, szocializációs, perszonalizációs hibákat, zavarokat, valamint az ún. millió-ártalmakat sorolhatjuk fel. Az esetek során szinte mindig megtalálható a pszichoszociális fejlődés, illetve az érzelmi funkciók zavara, sérülése. A pedagógiai tevékenység, az oktató munka tapasztalatai, illetve különböző vizsgálatok, speciális

pszichológiai kérdőívek alapján kiemelt fejlesztési területként kell kezelnünk a következő részképességeket:

- téri orientáció
- szókincs
- szerialitás (adott sorrend megjegyzésének képessége)
- auditív emlékezet
- alak-háttér differenciálás
- finommotorika, kézügyesség

Az oktató munka során a komplexitás és a fokozatos nehezedés elvét kell követni a pszichológiai sajátosságok miatt. Az oktatás specifikus jellege többek között abban rejlik, hogy felnőtt emberek számára kell olyan feladatsorokat, fejlesztő programokat kidolgozni, amelyek ez idáig csak gyermekek részére készültek.

A fejlesztő terápia kiemelt területe kell, hogy legyen a finommozgások fejlesztése, így az:

- ujjtornagyakorlatok
- apró tárgyak (gomb, bab stb.) szétválogatása, csoportosítása
- mértani síkidomokból ritmikus sorok alkotása
- tépés, gyürés, vágás, ragasztás
- mintázás
- gyufaszálakból különféle formák, alakzatok készítése
- a festés technikájának gyakorlása, a színek ismerete
- fantáziakép alkotása

Az auditív, illetve a vizuális emlékezet fejlesztésére is jelentős figyelmet kell fordítanunk (rövid szavak, számok, számsorok, vesszorok stb. visszamondása, illetve memóriajátékok használata). A téri orientáció fejlesztése szintén kiemelt területként kezelendő. Az iránygyakorlatok esetében először a testséma gyakorlatok végzése (saját testen) ajánlatos, majd ezután lehet fokozatosan magasabb szintre lépni. A szókincs fejlesztéséhez jónak gondolom, ha sok-sok képanyagot használunk fel. Szituációs játékokban, különféle szerepgyakorlatok során lehetőség nyílik arra, hogy a fogvatartottak önmagukról, érzelmeikről kifejezően, választékosabban tudjanak beszélni. A szinonim szavak gyűjtése, a szavak főfogalom alá sorolása egyaránt lehet a fejlesztő, kompenzáló terápia része, ezzel is elősegítve – a szóbeli nyelvhasználat kialakításával, a különböző nyelvi hátrányok leküzdésével – az emberi érintkezés, kommunikáció alapformáinak elsajátítását, a verbalitás fejlesztését. Törekednünk kell arra, hogy – a helyes hangképzés, hangsúlyozás, hanglejtés, hangerő, beszédtempó fejlesztésével, illetve javításával – alakilag tisztább legyen a beszédük. Fontos feladat ennél fogva az aktív és passzív szókincs fejlesztése, a nyelvi hátrányok, beszédgátlások leküzdése.

Különféle feladathelyzetekben érdemes gyakorolni a problémamegoldó gondolkodás képességének a formálását, kialakítását, az emlékezet és a képzelet fejlesztését. Nagy hangsúlyt kell fordítani a tárgyak térbeli helyzetének a felismerésére (a fent-lent, az előtte-mögötte stb. fogalmának tisztázására). Tehát a rendki-

vül heterogén összetételű osztályokban a pedagógusoknak ismerniük kell, szervezsen be kell építeniük a munkájukba a fejlesztő, részképesség-zavarokat kompenzáló terápiás gyakorlatssorozatokat.

Tudjuk, hogy a büntetés-végrehajtási nevelés három fő alappilléren nyugszik:

1. oktatás-képzés
2. terápiás tevékenység
3. munkáltatás

A beilleszkedési, reintegrációs esélyek akkor növelhetők döntően, ha mindhárom területre azonos hangsúlyt fektetünk. Hiszen az oktatás-képzés célja olyan hasznos ismeretek megszerzése, amelynek birtokában az egyén képes eligazodni a társadalomban, illetve ezt az ismeretanyagot, alpműveltséget képes tovább bővíteni saját képességei, lehetőségei szerint.

Célunk, hogy az alpműveltség megszerzése után tanulóink a megszerzett tudásukra építve olyan szakmai képzésben folytassák tanulmányaikat, amelynek elsajátítása révén jó eséllyel indulhassanak szabadulásukat követően a munkaerőpiacon, tehát képesek legyenek napjaink működő gazdaságába integrálódni.

A szakmai képzés lehetőségeinek szélesítésére anyagi körülményeinek javítására számos uniós (strukturális alap stb.) pályázat nyújt segítséget, amelyekkel szintén ezt a társadalmi réteget tudjuk segíteni, illetve a reintegrációs törekvéseink esélyét javítani.

Befejezőképpen – zárógondolatként – szeretném megjegyezni, hogy az oktatás mellett nagy hangsúlyt fektetünk, illetve helyezünk a rehabilitációs tevékenységre, a személyiség terápiás újrendezésére, hiszen e nélkül a fő cél, a szabadultak társadalmi környezetbe, mikro-milióbe való visszahelyezése nem valósítható meg sikeresen. Akármilyen irányú is a börtönoktatásban résztvevő fogvatartottak elhajlása a normalitástól, ehhez a tevékenységhez – az oktatók részéről – mérhetetlen türelem, elfogadás, szeretet szükséges, valamint – mindkét fél részéről – akarat és bizalom.